Aleksandar Kadijević
https://orcid.org/0000-0002-1875-8093
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet
Odeljenje za istoriju umetnosti
Srbija

UDK 72.071.1(=163.41)(6)”18/19”(083.824)(049.32)
Prikaz

Ilija Gubić, Nebojša Antešević: *Nasleđe arhitektonskog izvoza Srbije u zemlje Afrike od 1960. godine do danas*

(Beograd: Centar za održivi razvoj i kulturu „Struktura“: Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, ur. Ksenija Lalović, ISBN 978-86-900109-6-7, 84 str, 2023)

Od 20. decembra 2023. do 15. januara 2024. godine na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu održana je izložba *Nasleđe arhitektonskog izvoza Srbije u zemlje Afrike od 1960. godine do danas*. Njeni autori i kustosi su arhitekti dr Nebojša Antešević iz Banjaluke i Ilija Gubić iz Novog Sada, koji su za tu priliku pripremili monografski katalog u koloru, štampan u Novom Sadu. Istovremeno su tehnički obradili arhivski i fotografski materijal, dok je dizajn izložbenih panela i kataloga osmislila Marina Dožaj. Recenzenti su afrički arhitekti Mark Olveni (Mark Olweny) iz Ugande, Aleksis Čunza Kabeja (Alexis Tshiunza Kabeya) iz DR Konga i Gamal Mahmud Hamid (Gamal Mahmoud Hamid) iz Sudana.

Izložba je pripremljena povodom šest decenija od osnivanja Organizacije afričkog jedinstva u Adis Abebi (1963) i uspostavljanja diplomatskih odnosa SFRJ sa mnoštvom novooslobođenih zemalja od kolonijalne vlasti, kao i u čast osnivanja pokreta Nesvrstanih (1961). Pored obilaska pojedinih dela *in situ* (Gubić je donedavno predavao u Ruandi), autori su koristili dokumentaciju iz privatnih zaostavština srpskih arhitekata, priloge iz stručne periodike, dnevne štampe, memoarske publicistike i izložbenih kataloga. Konsultovali su i afričku istoriografsku literaturu, kao i onu iz nekadašnjih kolonizatorskih centara, u kojoj rad arhitekata iz Srbije nije detaljno razmatran.

Na izložbi je aktivnost srpskih arhitekata prikazana hronološki po dekadama u vidu kontinuirane trake sa pregledima oko 150 realizovanih i neostvarenih projekata. Izbor foto materijala je primeren i skladan, što važi i za prikazane projekte, skice i

crteže. Iz njega se vidi da su arhitekti iz Srbije u Africi najčešće projektovali hotele, kongresne i kulturne centre, zgrade vlada i ministarstava, filijale banaka, fabričke komplekse, aerodrome (koje je uglavnom izgradila srpska građevinska operativa), a u novije vreme i etno-sela, bolnice i katoličke crkve, što je na izložbi dokumentovano.

Monografski katalog štampan je u mekom povezu sa 83 strane analitičkog teksta upotpunjenog fotografijama i crtežima. Osim predgovora i rezimea na engleskom jeziku, sadrži sedam tematskih poglavlja, koja se dele na istoriografska i memoarska. U njima su afrički opusi arhitekata iz Srbije razmotreni na problemski, auto-retrospektivan i dijaloški način.

U centralnom odeljku kataloga, opisan je afrički opus arhitekata iz Srbije, prevashodno ostvaren u režiji državnih građevinskih preduzeća. Sledi ga memoarsko poglavlje Zore Mitrović Pajkić o projektima za gradove u Alžiru i Libiji iz sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka. Četvrto poglavlje *Refleksi modernizma i lokalizacija arhitektonskog iskustva (1992-2023* ima raspravni karakter, dok *Zaključno razmatranje. Arhitektonski izvoz Srbije u Afriku: između ideološko-političke naklonosti i privrednog pragmatizma* koncizno zaokružuje ukupnu elaboraciju. Zatim slede razgovori sa važnim graditeljima o njihovim afričkim iskustvima: prof. dr Zoranom Markovićem (gradio u Bocvani), prof. Vladimirom Lojanicom (u Ruandi), prof. Dušanom Ignjatovićem i prof. Natašom Đukić Ignjatović (u Gabonu i Gvineji Bisao).

Pored dela navedenih ličnosti, prikazan je i doprinos ostalih arhitekata na polju projektovanja, građenja, urbanizma i stručne edukacije – Bratislava Stojanovića koji je radio u Sudanu, Milice Šterić u Nigeriji, Ljiljane i Dragoljuba Bakića u Zambiji, Branka Petrovića, Živorada Dragojlovića, Hrvoja Justića, Stanislava Kiša i Zdravka Kovačevića u Etiopiji, Milorada H. Jevtića u Libiji, Zorana Županjevca u Zimbabveu, Krešimira Martinkovića u Sao Tome i Prinsipe, Dušana Milenkovića i Branimira Ganovića u Zambiji i Gabonu, Dubravke Kormaroš i Miomira Todorovića u Angoli, Libiji i Alžiru, Zorana Bojovića u Nigeriji, Ugandi i Centralnoj Africi, Aleksandra Kekovića, Slobodana Milićevića i Pavla Pašića u Nigeriji i Ugandi, Predraga Đakovića i Miodraga Cvijića u Ugandi, Maria Jobsta (sa saradnicima) u Gabonu i Nigeriji, Ivana Pantića i Konstantina Mandića u Bocvani, kao i Aljoše Josića koji se u svetskoj literaturi navodi kao francuski (Alexis Josic), umesto srpski autor. Na polju urbanizma i prostornog planiranja, pored Josića istakli su se Dobrivoje Tošković u Libiji i Tanzaniji, Ljiljana Bakić i Zlatomir Jovanović u Tanzaniji. Potcrtana je skromna istraženost „afričkog" opusa graditelja iz Srbije, koji je zbog geografske distance ostao neprimećen, a time i nedovoljno uvažavan – sve do ove izložbe.

U istorijskom smislu, aktivnost arhitekata iz Srbije sagledana je iz ugla bliske političko-ekonomske saradnje SFRJ sa nezavisnim afričkim republikama, pre svega kroz razgranatu aktivnost preduzeća Energoprojekt i Centroprojekt, a kasnije i Invest biroa, Osnove, Arhitekture i urbanizma i Mašinoprojekta. Do dezintegracije SFRJ (1991–1992), graditeljski upliv preduzeća iz Srbije je bio najintenzivniji, da bi se sa odlaskom arhitekata u emigraciju zbog ratne krize i nametnutih sankcija (1992), kao i popravljanja ekonomskih uslova u Africi nakon 2000. godine, sveo na individualne doprinose, koji po obimu zaostaju za onim iz prethodnog razdoblja, ali ne i po kvalitetu.

Na dokumentovan način autori osvetljavaju arhitektonski „izvoz" iz Srbije u Afriku u razdoblju od šest decenija, koji je parcijalno prikazivan u monografijama arhitekata, katalozima Salona arhitekture i malobrojnim tematskim člancima, bez povezivanja u pregledni narativ. Otud će i njihova pionirska interpretacija, u kojoj se prožimaju monografski i sintetski, politikološki i istoriografski slojevi, dugo ostati nezaobilazna. Zasnovana na analizi dostupnih izvora, veoma je stimulativna za buduće tumače, jer ostavlja prostor za plodne nadogradnje. U njoj je istaknuta neophodnost uspostavljanja bliže saradnje sa afričkim istoričarima arhitekture.

Izložba istovremeno nameće niz pitanja na koje je u budućnosti potrebno dati precizne odgovore: zašto je afrički opus srpskih graditelja decenijama tavorio na margini ekspertskih prezentacija? Da li ga oni sami u Srbiji nisu posebno isticali, ili su zakazale institucije koje istražuju graditeljsko nasleđe? Zašto njihove afričke građevine nisu dovoljno poštovane i nagrađivane od srpske arhitektonske javnosti? Mogu li se u identitetsko-kulturološkom pogledu uopšte povezivati sa arhitekturom u Srbiji – sa elementima tradicionalne srpske arhitekture i njene modernističke škole, ili su sve koncepcijski udaljene, prilagođene klimi i kulturi Afrike, koja je tim putem pokušavala da se distancira od kolonijalističkih stereotipa tzv. „tropske arhitekture"? Nameće se i pitanje zašto se taj bogati korpus ne upoređuje sa srpskim arhitektonskim izvozom na Bliski Istok, jugoistočnu Aziju i bivše republike SSSR-a? Da li to znači da arhitektonske realizacije na svetskom jugu i istoku nisu jednako vredne kao one u Evropskoj Uniji, SAD, Kanadi, Australiji i Novom Zelandu? Naposletku, neophodno je utvrditi u kojoj meri je „izvoz" arhitektonskih resursa Srbije, osim kao oznaka ekonomskog pragmatizma, bio u funkciji transfera jugoslovenskih ideoloških i kulturnih obrazaca u afričke zemlje pod okriljem pokreta Nesvrstanih.

Od sitnih nedostataka uočenih u instruktivnom katalogu (koji ne umanjuju njegov pionirski značaj), primetno je odsustvo stručnjaka za istoriju novije srpske arhitekture u recenzentskom timu, koji bi doprineli potpunijoj naučnoj evaluaciji i dali dodatni legitimitet izdavačkom poduhvatu. Iz tehničkih razloga trebalo je priložiti imenski i geografski registar (pogotovo što je navedeno pregršt ličnih imena, država

i gradova). U katalogu nedostaje i istorijska geopolitička mapa Afrike u prikazanom periodu (ili mape, jer su se njene unutrašnje granice kroz decenije menjale), sa naznačenim mestima u kojima su arhitekti iz Srbije gradili, što bi čitaocima olakšalo kretanje kroz njihov opus, koji je na tom velikom kontinentu blagonaklono prihvaćen.

Sa istraživačkog stanovišta, izložba Gubića i Anteševića predstavlja temeljno polazište za sva buduća proučavanja „afričkog" opusa arhitekata iz Srbije, ali i dobar povod za uspostavljanje organizovanije saradnje sa istoriografima iz Afrike. Pogotovo će njen inspirativan katalog, protkan originalnim zapažanjima i svedočenjima, podstaći potpunija kritička promišljanja, kako bi se ta tema sagledala na široj civilizacijskoj podlozi.